

REKOGNOSKACE A ZHODNOCENÍ STAVU HLAVNÍCH VEŘEJNÝCH VESNICKÝCH PROSTORŮ NA PŘÍBRAMSKU

RECONNAISSANCE AND ASSESSMENT OF MAIN PUBLIC RURAL SPACES IN PŘÍBRAM REGION

JAN KAŠPAR

Abstrakt

Od počátku 20. století jsme svědky postupné přestavby venkova, který se snaží více přiblížit městskému prostředí. Tento proces můžeme chápat velmi pozitivně, přesto je významně zastíněn ztrátou identity a charakteru původních vesnic.

Průzkum byl primárně zaměřen na identifikaci a popis jednotlivých negativních faktorů, které mají zásadní vliv na vnímání hlavního veřejného prostoru v rámci historického jádra i celkové půdorysné struktury sídla. Současně byla posuzována ochrana urbanistických a architektonických hodnot v územních plánech obcí.

Tato práce byla podpořena grantem Studentské grantové soutěže ČVUT č. SGS11/017/OHK1/1T/11.

Klíčová slova

Venkov, veřejný vesnický prostor, územní plánování.

Abstract

Since the early 20th century we have witnessed the gradual conversion of the country, which tries to get closer to urban environment. This process seems to be very positive, but on the other hand it is also one of the primal causes of the loss of identity and character of the original villages.

The survey was primarily focused on the identification and description of the negative factors that have a major impact on the perception of the main public space within the historic core and the overall structure of the settlement. Protection of urban and architectural values in land use plans was also considered.

This work was supported by the Grant Agency of the Czech Technical University in Prague, grant No. SGS12/018/OHK1/1T/11.

Keywords

Country, public rural space, urban planning.

1 ÚVOD

Hlavní vesnický veřejný prostor chápeme jako centrum sídla, jehož základní kompozice a prostorové parametry byly dány již jeho historickým založením. Je součástí původní urbanistické struktury, označované jako historické jádro, nesoucí v sobě dědictví jednotlivých stavebně-historických etap. Jedná se o "živý" organismus obsahující složky, které se podílejí na jeho vnímání i fungování. Je nositelem rozličných hodnot, které je nutné pojmenovat a důsledně chránit.

Od 2. poloviny 20. století se historicky položené základy vsí bortí. Postupně je do venkovského prostředí včleněno formou vzorových projektů množství rušivých staveb městského charakteru (bytová výstavba, nové typy rodinných a řadových domů doporučených pro venkov, rušivé zemědělské či průmyslové provozy aj.). Tyto stavby zcela zastíňují původní charakteristické rysy obcí. Zároveň dochází k přestavbám původních objektů. Některé významné a cenné stavby, např. kostely, kaple, zámky, jsou ponechány svému osudu a chátrají.

Navzdory možnostem regulace výstavby nových objektů nebo rekonstrukcí původní vesnické architektury dochází i dnes k dalšímu narušování koncepce původních sídel, jejich veřejných prostorů i staveb samotných.

Na základě analýz, které byly provedeny v okrese Příbram v roce 2011, lze konstatovat, že český venkov prošel za několik posledních desetiletí nekoordinovanou a nekoncepční transformací, která je jasně patrná v jeho současném vzhledu. Došlo k přerušení historicky daných vazeb, které se budou do budoucna velmi obtížně rekonstruovat. Hlavní veřejné prostory byly těmito změnami zasaženy nejvíce. Právě proto můžeme hovořit o tragédii, že jde o nejhodnotnější části historických jader našich obcí.

2 CHARAKTERISTIKA ŘEŠENÉHO ÚZEMÍ A ANALÝZA URBANISTICKÝCH FOREM VSÍ NA PŘÍBRAMSKU

Zpracovávaným územím byl okres Příbram, resp. 114 vybraných zástupců obcí z tohoto regionu.

Jedná se o krajinu příjemně zvlněnou s velkým podílem lesních ploch. Od toho se odvíjí i charakter osídlení. Jde o oblast starých sídelních struktur (staré sídelní území), nacházejících se především v níže položených úrodných oblastech.

Krajina je relativně stabilně osídlena již na přelomu 10. a 11. století. Kromě původních sídel se zde nachází i později založené vsi z 1. kolonizačního období v 13. – 14., resp. 14. – 15. století, které jsou oproti původním spíše rozlehlejší s pravidelnou strukturou založení. Nalezneme zde i vsi plánovitě založené z období raabizace, která probíhala v 18. století.

Pro orientační určení stáří jednotlivých vsí nám může sloužit záznam o první zmínce. Zde bylo vycházeno z práce Antonína Profouse [1, 2, 3, 4]. Pro porovnávání historické struktury sídel se současnou, zachycenou na katastrálních mapách a fotomapách, byly využívány především císařské otisky stabilního katastru. Ty dokumentují stav sídla na počátku 19. století. Je ale třeba si uvědomit, že urbanistická struktura vsí, která je zachycená na mapách stabilního katastru, může být od původní formy založení značně odlišná. Jakékoli pokusy o rekonstrukci původního stavu vsí v době jejich vzniku (vysazení) by však byly příliš náročné a výrazně by překračovaly rámec zpracovávaného průzkumu.

Původní půdorysná forma založení je pro nás zajímavá především z toho důvodu, že dala základní tvary a proporce jednotlivým hlavním veřejným prostorům zkoumaných vesnic. Právě od tvarů a typů veřejných prostorů (náves, ulice) je odvozena příslušná typologie sídelních struktur.

Pro určení vyskytujících se typů půdorysných struktur sídel (ve smyslu typologie) bylo vycházeno především z práce Jana Pešty [5]. Peštova typologie se během předběžného průzkumu vybraných sídel jevila pro řešenou oblast vhodnější, oproti často používanému systému Otakara Máčela [6], jelikož lépe umožňovala zatřídění některých typů struktur. Předně byla cíleně zpracována pro území Čech.

Velká část území okresu Příbram je pokryta drobnými sídelními útvary, tzv. vískami (Bradkovice). Jedná se o obytné struktury tvořené velmi malým počtem stavení (přibližně do 10 domů). Půdorysné založení těchto vísek je většinou velmi nepravidelné. Při jeho případném dalším rozšiřování by se tato sídla podobala např. menším formám rostlých hromadných vsí.

Rostlé formy vsí, které naznačují stáří osídlení, jsou zde rovněž typické. Jedná se hlavně o formy hromadné soustředěné (Hvozdňany) s místem intenzivního shluku, který poukazuje na původní centrum. Rovněž nalézáme typy návěsí (Višňová), kdy zástavba rostla organicky okolo nepravidelného „návěsího“ prostoru. Dále můžeme identifikovat vesnice komunikační (Mokrovraty), které vznikaly postupným rozrůstáním podél hlavních cest procházejících sídlem, nebo podél vodních toků. Jejich půdorysný vzhled je přímo závislý na konfiguraci terénu.

Kromě rostlých vsí se zde nachází i velké množství zástupců pravidelných forem. Jsou to lánové vsi soustředěných tvarů (Dlouhá Lhota), pravidelné komunikační vesnice, běžně nazývané ulicovky nebo silnicovky (Dubno) a především vesnice návěsí (návesovky). Poslední typ zde nalézáme v různých půdorysných tvarech, často ortogonální čtvercové a obdélníkové (Buková u Příbramě, Hluboš, Krásná Hora nad Vltavou), případně jiné pravidelné nebo smíšené formy.

V řešeném území nalezneme také vesnice novověkého založení, tedy sídla vzniklá v 16. století a déle (Nepomuk).

Na základě terénního šetření a studia mapových podkladů lze konstatovat, že v řešeném okrese Příbram se nachází především drobné vísky až rostlé formy hromadných vsí a pravidelné návěsí vsí různých tvarů. Dále se zde objevuje velké množství dalších půdorysných typů, které svým počtem výrazně nevystupují.

3 ZACHOVANOST HISTORICKÉ URBANISTICKÉ STRUKTURY A HLAVNÍHO VEŘEJNÉHO PROSTORU V ŘEŠENÝCH OBCÍCH

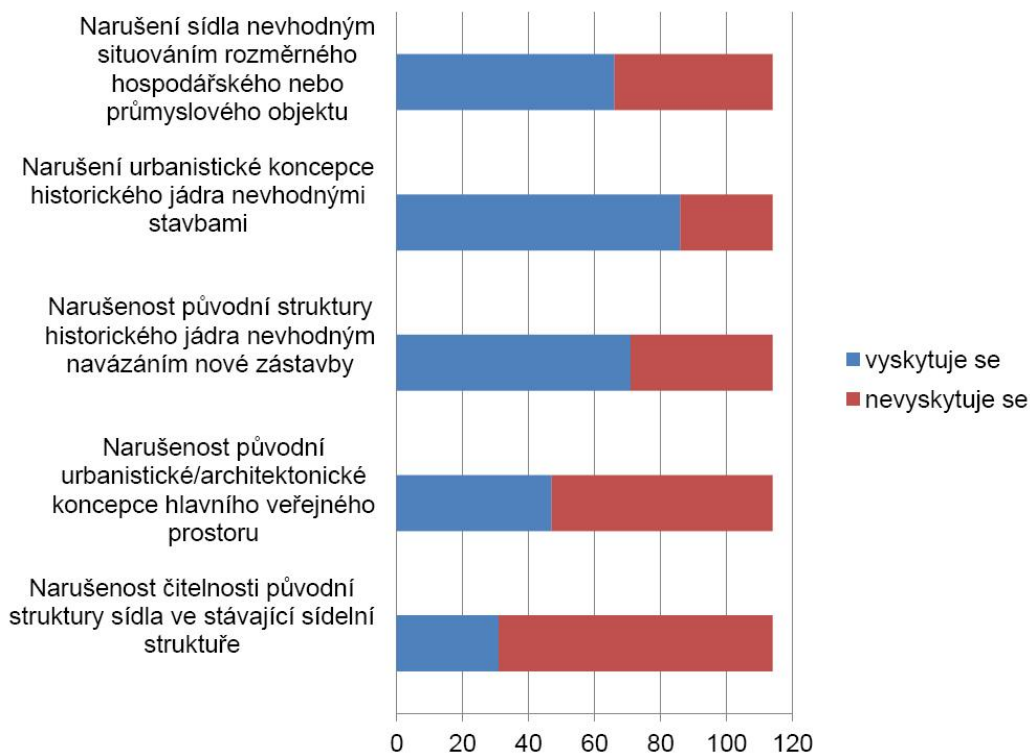
Při hodnocení zachovalosti sídelní struktury (míníme strukturu odpovídající období 1. poloviny 19. století zachycenou na mapách stabilního katastru) byly zkoumány tyto základní jevy:

- narušenost čitelnosti původní struktury sídla ve stávající sídelní struktuře,
- narušenost původní urbanistické/architektonické koncepce hlavního veřejného prostoru,
- narušenost původní struktury historického jádra nevhodným navázáním nové zástavby,
- narušení urbanistické koncepce historického jádra nevhodnými stavbami,
- narušení sídla nevhodným situováním rozměrného hospodářského nebo průmyslového objektu.

Jedná se o faktory mající zásadní vliv na vnímání hlavního veřejného prostoru v rámci historického jádra i stávající půdorysné struktury sídla. Projevují se v pohledu pozorovatele z extravilánu a intravilánu vsí.

Tato část průzkumu vycházela primárně z posuzování historických a současných mapových podkladů (císařské otisky stabilního katastru, katastrální mapy, mapy pozemkového katastru, letecké snímky). Současně byly prováděny terénní průzkumy jednotlivých vsí. Bylo zaznamenáváno, které zkoumané jevy jednotlivé obce vykazují (Obr 1).

Obr. 1: Vyhodnocení průzkumu zachovalosti urbanistických struktur

3.1 *Narušenost čitelnosti původní struktury sídla ve stávající sídelní struktuře*

Původní strukturu sídla vymezujeme jako historické jádro obce. Tuto oblast lze definovat objekty, které vznikly cca do konce 19. století (vykazují místní regionální znaky a typické tvarosloví původních venkovských staveb). Umístění a tvar historického jádra lze odečíst z historických map nebo přímo na místě odborným posouzením charakteru a stáří zástavby.

Narušení čitelnosti urbanistické struktury je dána historickým vývojem sídla. Zde je třeba brát v úvahu, zda jde o narušení čitelnosti z důvodu dřívějších historických prostorových změn (probíhajících cca do doby odpovídající konci 19. století), nebo zda jde o úpravy pozdější, řekněme novodobé. Ty mají především destruktivní charakter a negativní vliv na čitelnost původní půdorysné skladby. Nečitelnost může být způsobena různými faktory (např. novodobá zástavba návsí, demolice původních staveb a zanechání proluk, výstavba nových objektů na místě původních, další rozšiřování obce).

3.2 *Narušení původní urbanistické/architektonické koncepce hlavního veřejného prostoru*

Pro toto zhodnocení bylo v první řadě nutné identifikovat hlavní veřejný prostor ve stávající struktuře sídla. Chápeme ho jako centrální prostor vesnice, zpravidla v jejím historickém jádru. Prostor je vymezen čelními fasádami budov. Objekty na sebe mohou těsně navazovat, ale návaznost může být porušena jinými prostorotvornými prvky (vzrostlou zelení, vodními plochami, apod.). V půdorysech obcí rozlišujeme tři základní typy.

Nejtypičtějším příkladem veřejného prostoru je náves. Může mít pravidelné (obdélníkové, oválné, aj.) a nepravidelné uspořádání. Součástí návsí může být kostel, případně jiné stavby, které vznikly v pozdějších obdobích po založení vsi (např. hostince, nové chalupy). Mluvíme o zastavěných a částečně zastavěných návsích. Zde se projevovává tzv. sociální diferenciací na vesnici [7, str. 64-72, 8, str. 5]. V prostoru se dále může nacházet rybník, stromová alej nebo drobná architektura (sochy, pomníky).

Dalším typickým příkladem veřejného prostoru je ulice. Lze ji posuzovat v závislosti na velikosti uličního profilu. Pokud se svou šířkou přibližuje rozměru návsí, mluvíme o tzv. návesní ulicovce.

Velmi častou formou uspořádání vsí, především ve starých sídelních oblastech na našem území, je uspořádání shlukové, tedy nekompaktní forma veřejného prostoru. Jde o velmi nepravidelnou zástavbu s centrem například v křížení hlavních cest, při vodních tocích či rybnících. V centru vsi se z pravidla nachází kostel, statek nebo panství. Kaple, pomník nebo významný strom zde nejsou výjimkou. Centrum sídla lze identifikovat především podle zvýšené hustoty zástavby. Může to být pouze rozšířená část ulice. Velmi často je zde dnes situována autobusová zastávka.

Hovoříme-li o narušení urbanistické koncepce prostoru, jedná se především o změny způsobené pozdější dostavbou, přestavbou, demolice staveb nebo změnou využití ploch. Setkáváme se s příklady, kdy je náves celá upravena na park a původní funkci přebírá jiný prostor (Klučenice).

Samozřejmě, že původní koncepce již byla narušena dříve v historii (zástavby návesních prostorů chalupami). Toto zastavění je dáno jasnou změnou využití těchto prostorů, které byly mnohdy, vzhledem k velikosti sídla, předimenzovány. Původní chalupy na návsích se od současných přestaveb/novostaveb zásadně lišily svými rozměry. Na jejich místech či okolních volných prostorech vyrostly nové rodinné domy, nebo často objekty vyššího společenského významu (školy, restaurace, obchody aj.).

3.3 *Narušení původní struktury historického jádra nevhodným navázáním nové zástavby*

Pokud se bavíme o ochraně historického jádra vůči nové výstavbě, rozhodně to neznamena, že původní struktura je něčím nedotknutelným a další vývoj sídla by neměl být umožněn. V koncepci dalšího rozvoje obce by však její forma založení a historický vývoj měl být zohledněn a celkový koncept jemu podřízen alespoň v základních bodech (zachování přirozeného růstu, respektování výšky zástavby a pohledových dominant, respektování uvolněnosti nebo naopak stísněnosti zástavby, u shlukových vsí by měla být jasně čitelná gradace směrem k centru apod.).

Nepřirozený a neregulovaný růst sídla, který nerespektuje historické vazby, má za následek poškození hodnotné urbanistické struktury vesnice. Nevhodná novodobá zástavba na stísněných parcelách mnohdy působí za starými stavbami jako neprodyšná hradba. Postupné zastavování sadů zcela mění původní historickou koncepci. Samotné stavby působí rušivě při příchodu do centra obce i v rámci vnitřních pohledů. Některé řadové, bytové a novodobé solitérní domy značně přesahují tamní výšku zástavby. Historické jádro, kde by naopak měla výška zástavby gradovat a podporovat tak význam místa, je v tomto směru potlačováno. Problematické je i nerovnoměrné rozrůstání obce, kvůli kterému se historické jádro „odsouvá“ na okraj a tím ztrácí na významu.

3.4 Narušení urbanistické koncepce historického jádra nevhodnými stavbami

Narušení urbanistické koncepce jádra nevhodnými stavbami se projevuje v celé řadě vesnic, kde probíhala novodobá výstavba. Jedná se o stavby, které nerespektují umístění původních staveb na pozemcích, nedodržují uliční čáru, kompozičně se nehodí do daného prostoru nebo jsou příliš hmotné oproti tradiční venkovské zástavbě (hmoty nových bytových, řadových nebo soliterních domů z 2. poloviny 20. století, veřejné stavby aj.). Objekty mají výrazně členitý půdorys, komplikované tvary střech či ploché a pultové střechy.

Prostor může být narušen rovněž objekty s problematickým funkčním využitím. Často se jedná o transformované statky, které neslouží původnímu hospodářskému účelu a nenašly v dnešní době novou vhodnou náplň (úřady, obchody aj.). Jsou obvykle využívány firmami vyžadujícími velké zázemí (sklady) nebo odstavné plochy (autodopravy nebo autoopravny). Samotný provoz v objektech, vzhled staveb přizpůsobený náplni, i přeplněnost a neupravenost ploch, mají za následek narušení historického jádra, resp. obytné hodnoty centra obce.

3.5 Narušení sídla nevhodným situováním rozměrného hospodářského nebo průmyslového objektu

Centrum zemědělské či živočišné výroby, ležící v blízkosti obce, se negativně projevuje nejen v panoramatu sídla, ale i v pohledech z veřejných prostorů a soukromých zahrad, jejichž estetickou a obytnou hodnotu snižuje. Současně narušuje sídlo zvýšenou prašností, zápachem nebo dopravním zatížením komunikací, což se odráží na vzhledu veřejných prostorů. Narušení urbanistické struktury je v jednotlivých mapách sídel také patrné.

4 PRŮZKUM A ZHODNOCENÍ STAVU HLAVNÍCH VEŘEJNÝCH PROSTORŮ A IDENTIFIKACE HLAVNÍCH PROBLÉMŮ TĚCHTO PROSTORŮ

Centrem sídla jako celkem, urbanistickým prostorem uvnitř struktury vesnice, jsme se zabývali v předchozí kapitole. Nyní se zaměříme na stav jednotlivých složek, které ho tvoří.

Předně je každý prostor tvořen jednotlivými subprostory, které dodávají celkové koncepci místa další dimenzi. Právě ty se podílejí na jeho celkovém vnímání pozorovatelem. Jedná se o drobná nahodile vzniklá zákoutí nebo uličky či cílené dělení prostoru do drobnějších ploch, které mu dodávají přirozené, člověku blízké měřítko v tomto typu prostředí. Tyto vnímáme v různých proměnách, spolu s dalšími prostorotvornými prvky, jako neopakovatelné *genius loci*. Některé prostory vznikaly již na počátku formování historické struktury, jiné až následným vývojem půdorysu v závislosti na potřebách obyvatel sídla. Právě proto je třeba se zabývat posouzením stavu vesnických prostorů, aby bylo poukázáno na destrukci těchto primárních hodnot vesnických sídel. Z některých odborných či naučných knih, územních plánů či studií může být mylně usouzeno, že pouze objekty lidové architektury, některé formy průmyslového dědictví nebo plastiky, jsou hlavním předmětem zájmu a ochrany. Samotný památný strom v rohu návsi by však byl bez onoho rohu s lavičkou méně zajímavým objektem pozornosti. Právě proto je třeba věnovat pozornost jednotlivým složkám prostorů v kontextu prostředí, ve kterém se vyskytují, a hodnotit jejich vliv na daný prostor a subprostor. V rámci hodnocení je třeba si plně uvědomit, že jde o vztah jednotlivých elementů tvořících prostor. CH. Norberg - Schulz píše: „*Statek a zemědělská usedlost jsou připoutány k zemi, tvoří součást určitého jedinečného prostředí a toto prostředí též určuje jejich strukturu. Ve městském obydlí i ve městě jako takovém je přímý vztah k přírodnímu prostředí oslaben, ne-li vůbec ztracen; shromažďují se zde formy, které jsou přeneseny z jiných míst, kde mají své kořeny.*“ [9, str. 58]

Do současnosti vzniklo v České republice množství skanzenů lidové architektury, které se snaží poukázat na kvalitu původních staveb i přiblížit život tehdejších obyvatel. Bohužel jde pouze o „muzea architektury“, kde pozorujeme stavby vytržené z jejich přirozeného prostoru. Každý objekt přitom vždy vzniká v konkrétním místě na základě jeho pochopení. Narušení vztahů k prostředí je nositelem architektonických i urbanistických pohrom. Lidé se stěhují z měst do periferních venkovských oblastí s pocitem touhy po přírodě a klidu. Zde však navzdory tomu vytváří prostředí blízké jejich původnímu městskému životu. Hledají soukromí za vysokými zdmi a schovávají se před životem, který si vysnili. Je to lidská vlastnost, že si lidé budují prostředí, na jaké jsou zvyklí. Je to bezohlednost nebo nepochopení místa, co se projevuje na vzhledu našich sídel?

Obytný prostor je třeba chápat i v širších souvislostech, ne jako místnost vymezenou stěnami (stavby), podlahou (nezpevněný a zpevněný povrch, vodní plochy) a strop (nebe či koruny stromů). Je třeba zohlednit jeho otevřenost do krajiny, nebo naopak uzavřenost v rámci rozsáhlé struktury sídla. Podstatné jsou průhledy do vzdálených krajinných partií či dílčích prostorů uvnitř vesnice. Nelze opomenout vnímání primární prostorové koncepce, ne pouze koncepci zeleně, rozmístění drobné architektury, ale také centralitu, lineárnost apod.

4.1 Stavby

Stavby, případně ploty nebo zdi, které tvoří hranici veřejného prostoru, chápeme především jako hranici optickou, která prostor vymezuje. Mluvíme o „kulise“ statků kolem návsi. Často je spojená s hranicí katastrální, která odděluje veřejný a soukromý prostor na základě vlastnického práva.

Vzhledem k měřítku mají stavby zásadní vliv na veřejný prostor. Pozorovatel vnímá nejen jejich umístění na parcele a proporce, ale i architektonické detaily a barevnost. Venkov, který byl vždy typický podobností jednotlivých staveb (co se týče objemového a tvarového řešení nebo opakováním charakteristických znaků), může být jednoduše narušen vložení typově odlišného objektu. S tímto druhem narušení se setkáváme téměř v každé větší vsi, vyjma některých malých vísek, kde můžeme mluvit o takřka zastaveném stavebním vývoji. Většina změn, byla odvozena především od hospodářského, sociálního a kulturního vývoje, který se jednoznačně na vzhledu venkova odrazil. Častým příkladem narušení byly obchodní domy (významnější občanská vybavenost pro spádové oblasti – „střediskové“ vesnice) nebo obchody s potravinami či smíšeným zbožím. Tyto objekty byly stavěny v centrech návsi nebo prolukách na místech původních statků.

Největší podíl na výsledné hodnotě prostoru mají samozřejmě historické objekty, které jsou nositelem kultury a původních architektonických a urbanistických znaků. Tyto objekty však z historických jader obcí postupně mizí, případně jsou ničeny postupnými přestavbami. Důvodem zachování některých původních vesnických staveb je paradoxně nedostatek finančních prostředků jejich vlastníků pro realizaci stavebních úprav, což potvrzují někteří místní občané o nejcennějších stavbách v obci. Často jsou v původním nebo velmi málo pozměněném stavu zachovány objekty, které sloužily k rekreaci jako chalupy. Typickým příkladem mohou být některé stavby v obci Nepomuk.

Velká péče se v posledních letech věnovala církevním stavbám (kostelům, kaplím), které se výrazně podílí na vzhledu návsi, kde jsou významnými pohledovými dominantami. Přesto tyto stavby nemají důstojné postavení. Jsou narušeny sousedními stavbami, v případě dominant i celkovým narušením koncepce prostorů. Jejich působení je eliminováno např. nekonceptním zpracováním parteru. Některé kostely jsou situovány v blízkosti obslužných komunikací, často silnic vyšších tříd, od kterých je dělí jen desítky centimetrů. Pro vnímání těchto staveb je třeba dostatečný odstup, případně konkrétní místo, ze kterého se výhled otevírá. Tyto vztahy však nebyly brány v pozdější výstavbě v úvahu. Pohled na církevní dominantu přes řeku asfaltobetonu není ničím, co by poutalo pozornost.

Na venkově se dále setkáváme s přestavbami původních objektů, či s jejich úplným nahrazením novými „moderními“ stavbami. Veřejné prostory jsou úpravami natolik poznamenány, že jejich historický charakter rozeznáme jen stěží. Původní návsi byly charakteristické rytmickým střídáním čistých štítů domů, zdí a bran. Stavby dokonale určovaly návesní prostor, měly přirozené měřítko, střídanou výzdobu a proporční rozvržení prvků na fasádách. Přesto, že výstavba nepodléhala žádným regulativům, stavebníci dokázali zachovávat celkovou jednotu prostoru, měřítko i harmonii. Toto je patrné na mnohých dochovaných dobových fotografiích a jiných obrazových záznamech. K narušení prostoru může dojít i nedodržení uliční čáry např. výstavbou nových objektů v zadních partiích historických parcel, případně v dalších řadách vesnické výstavby, kde bývají situovány bytové nebo značně předimenzované rodinné domy. Tyto stavby jsou velmi často situovány v přímé návaznosti na HVP. Neméně závažné jsou úpravy a přestavby, které poškodily původní architekturu objektů. U některých staveb došlo pouze ke změnám na fasádách (výměna oken, odstranění štukové výzdoby, změna barevnosti, obložení fasád), jinde k zásadním úpravám narušujícím půdorysné a hmotové řešení. Na návších se setkáváme i s chátrajícími historicky a architektonicky cennými stavbami. Jejich budoucí zachování je otázkou, jelikož nejsou chráněny formou zápisu jako nemovité památky.

Velkým problémem jsou chátrající hospodářská příslušenství bývalých selských statků, která dnes slouží především jako „skladiště“ nepotřebného „harampáčí“.

4.2 Zpevněné plochy, dopravní a technická infrastruktura

V období po 2. světové válce došlo k postupnému nárůstu automobilové dopravy, která byla jedním z významných kroků integrace venkovských obyvatel. Do většiny českých vesnic byly zavedeny autobusové linky, automobily byly hojně používány v oblasti zemědělství a nákladní přepravy. Postupně výrazně narůstal podíl osobních automobilů. To vše mělo zásadní vliv na rozvoj dopravní infrastruktury. Došlo k úpravám povrchů a skladeb komunikací, vzniku odstavných a parkovacích ploch a budování autobusových zastávek a přístřešků.

Většina veřejných prostorů je dnes poznamenána především množstvím zpevněných betonových povrchů. Technicky se tento aspekt projevuje na problematickém odvádění dešťové vody, esteticky na monotónnosti a neútlunosti. Co se týče komunikací, je nevhodná zejména dimenze dopravního prostoru, která je u většiny o poznání větší než u původních cest. Právě kvůli tomu došlo k odstranění mnohých předzahrádek [10, str. 231], které ztvárňovaly veřejný prostor. Významné navýšení, až převýšení, dopravy přineslo vesnicím i další negativa. Výrazně se zvýšila prašnost (především kvůli velkému podílu nákladních automobilů a zemědělských strojů), hlučnost a vibrace, které mají významný podíl na současném špatném stavebně technickém stavu některých původních staveb přiléhajících ke komunikaci.

Kvalita bydlení ve vesnických sídlech je dnes posuzována také podle úrovně technické infrastruktury, nelze však opomenout její negativní estetický vliv. Jednotlivé trasy sítí technické infrastruktury mají dle svého uspořádání v podzemí zásadní vliv na prostorovou koncepci. Návrh jejich uspořádání se promítá do velikosti a profilu uličního prostoru, šíře komunikace nebo uspořádání uliční zeleně. Do celkového vzhledu promlouvá i forma navrženého uličního osvětlení (tvar a velikost uličních lamp). Na vesnicích stále převažuje nadzemní elektrické kabelové vedení, které, na rozdíl od podzemního, působí jako rušivý element.

4.3 Vodní plochy a toky

Vodní plochy jsou jedním z typických prvků, které se podílejí na obytnosti sídla. Návesní rybníky, které můžeme vidět v řadě českých vesnic, dodávají místu výrazný půvab. Ten je v mnohých případech narušen nevhodnými úpravami, které z ryze přírodního prvku vytváří surové dílo, vnímané mnohdy pouze jako požární nádrž. Vše přitom záleží pouze na ztvárnění břehů a přilehlých ploch.

4.4 Zeleň

Nedílnou součástí venkovského prostředí byla vždy i zeleň. Nacházela se v předzahrádkách, za ploty v zahradách a dvorech a především na návsi. Zeleň byla vždy prostorotvorným prvkem, který sloužil k vymezení nebo zdůraznění významu místa. Kde neuzavírala veřejný prostor obloha, byly to koruny stromů, které tvořily pomyslný strop, lidský a přívětivý. Nelze opomenout i další funkce zeleně, např. izolační, ekologickou. Je třeba upozornit, že návesní zeleň je zpravidla jedinou veřejnou zelení vesnice. Právě proto je ve veřejném zájmu o ni pečovat a především jí vhodně doplňovat. Ve většině posuzovaných prostorů se však projevoval pravý opak. Nejde však o jev nový, nýbrž opakující se problematiku, na kterou upozorňoval již Josef Kumpán [11, str. 2]. Velmi dobře popisuje dřívější vztah k vesnickému obytnému prostoru, který byl chápán jako místo setkávání a veřejného dění. Na tvorbě těchto prostorů byl patrný postoj k zeleni. Nacházely se zde vysoké stromy a keře, prostor byl formován drobnými předzahrádkami s pestrou skladbou rostlin. Důležitá byla činnost okrasných spolků v jednotlivých obcích. Jejich snažení se odrazilo v úpravách návsi nebo vysazování stromových alejí.

Zeleň, voda, stavby, různá zákoutí a cesty spolu tvořily neoddelitelný celek. Snad na první pohled vzniklý náhodně, přesto přirozeně, na základě vnímání prostoru v krajině. Zde je opět nutné se vrátit k hledání genia loci, který byl v řadě vesnických prostorů zničen.

Současně s výstavbou komunikací a zpevňováním ploch v prostoru návsi docházelo v posledních desetiletích minulého století k úpravám zeleně. Zejména na prostorných návších vznikaly menší i větší parky (často v rámci akcí Z). Převažovaly travnaté plochy, které byly chaoticky osázeny nesourodými druhy nižších i vyšších dřevin, které byly rozptýleny i po celých plochách trávníků. Mnohdy se jednalo o rostliny našemu prostředí cizí. Tradiční listnaté stromy (jako lípy nebo kaštiny) nahradily okrasné jehličnany a pravidelně stříhané túje.

Zeleň nacházíme především ve formě doprovodné podél cest a vodních toků, nebo jako solitér sloužící předně pro zdůraznění významu místa. Dále pak jako parkovou zeleň z pozdějšího období, která již byla zmíněna. Zeleň v předzahrádkách vidáme již jen výjimečně.

4.5 Obecní mobiliář a drobná architektura

Změny v dopravní infrastruktuře a zavedení autobusové dopravy vnesly na český venkov i nové architektonické prvky. Jsou to autobusové zastávky, které jsou mnohdy výraznou dominantou většiny veřejných prostorů. Na tomto druhu mobiliáře je viditelná výrazná inspirace městem, což velmi ubližuje venkovskému prostředí.

Obecní mobiliář (lavičky, odpadkové koše aj.) se v naprosté většině vesnic nachází původní z období před rokem 1989. Tehdejší typizace je v něm jasně patrná. Jeho nevhodnost pro venkovské prostředí je evidentní.

Drobnou architekturu ve formě soch, pomníků a křížků nalézáme rovněž v každé vesnici. Její prostorové působení je však ve většině případů narušeno nevhodnou zelení nebo dřevěným či kovaným ohrazením.

5 ZHODNOCENÍ SOUČASNÉ FORMY OCHRANY URBANISTICKÝCH A ARCHITEKTONICKÝCH HODNOT ŘEŠENÝCH OBCÍ FORMOU ÚZEMNÍCH PLÁNŮ

Podkladem pro zpracování byly internetové stránky Krajského úřadu Středočeského kraje (Územní plány obcí na území Středočeského kraje - Stav zpracování ÚPD obcí pro prezentaci na intranetu a internetu Krajského úřadu Středočeského kraje k 30. 9. 2010) [12].

Zhodnocení současné formy ochrany historických jader obcí, resp. jejich hlavních veřejných prostorů vyšla pro řešené území ryze nepříznivě. Územní plán, který by se zabýval komplexní ochranou historického jádra a současně tedy i hlavního veřejného prostoru, vykazovala pouze obec Klučnice.

V ostatních obcích se zpracovanou územně plánovací dokumentací se vyskytovaly spíše náznaky ochrany. Prakticky šlo o vyznačení objektů s památkovou ochranou vč. areálů, výjimečně objektů hodnotných (Jablonná, Lazsko, Příčovy, Zbenice) nebo v zájmu památkové ochrany. Ve většině byla zakreslena veřejná zeleň (aleje, skupiny) vč. dalšího návrhu a vodní plochy a toky. Paradoxem je, že namísto ochrany historických jader se v ÚPD vyskytovala např. regulace uličních čar v nové zástavbě.

V obci Nepomuk byl chráněn přechod zástavby do hospodářské krajiny jasným vymezením ploch původních sadů. Samotné historické jádro vsi, vč. původních historických objektů a typické parcelace, zůstalo bez povšimnutí.

6 ZÁVĚR

Na základě výše uvedeného zhodnocení a současně prováděných terénních průzkumů lze říci, že české vesnice prošly od 19. století extrémními proměnami, které jsou v jejich půdorysech jasně patrné. Přestože čitelnost historické struktury není zásadně narušena, jako negativní lze vnímat především navázání nové výstavby, která s původní absolutně nekoresponduje a postrádá jakékoliv historické vazby. Většina vsí rostla tak nerovnoměrně, že původní historické jádro bylo nevědomky odsunuto na okraj obce. Jistě to nebyl plánovaný záměr, protože tento jev odporuje jakýmkoliv urbanistickým ukazatelům týkajících se dopravní či technické infrastruktury. Přitom právě na tyto byl v poválečném období brán velký zřetel.

Potřeba regulace jakékoli další stavební činnosti v těchto prostorech a jejich ochrana je proto namístě. Jde o hlavně o zachování identity venkova jako takového, včetně jeho architektonického, kulturního i hospodářského dědictví.

LITERATURA

- [1] PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl I. A – H*. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1954.
- [2] PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl II. CH – L*. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1951.
- [3] PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl III. M – Ř*. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1949.

- [4] PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl IV. S – Ž*. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1954.
- [5] PEŠTA, J. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. *Průzkumy památek*. 2000, s. 153-166.
- [6] MÁČEL, O. *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě: Díl I, část 1*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1954.
- [7] ŠKABRADA, J. *Lidové stavby: Architektura českého venkova*. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 246 s. ISBN 80-7203-082-5.
- [8] VAŘEKA, J. a JIŘIKOVSKÁ, V. *Středočeská náves*. Třebíz: MNV, 1979.
- [9] NORBERG-SCHULZ, Ch. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010. 219 s. ISBN 978-80-7363-303-5.
- [10] VAŘEKA, J. a FROLEC, V. *Lidová architektura: Encyklopedie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2007. 427 s. ISBN 978-80-247-1204-8.
- [11] KUMPÁN, J. *Sadová úprava vesnice: Zahrady na venkově*. Praha: Jos. Kumpán, zahr. arch., Malé nám. 11, Svaz Okrašlovací, 1939.
- [12] Územní plány obcí na území Středočeského kraje. Online, 1.9.2011. dostupné na <http://mapy.kr-stredocesky.cz/updobci/index.htm>.

Ing. arch. Jan Kašpar
Fakulta stavební ČVUT, Katedra architektury
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 - Dejvice
jan.kaspar.2@fsv.cvut.cz